

TILLMANN ÁRMIN

A HANDKE-JELENSÉG

Peter Handke (középen) a 2019. december 10-i Nobel-díj-átadón. Fotó: MTI/AP/TT Hírügynökség, Henrik Montgomery

Peter Handke politikai profilja kellően immerzív ahhoz, hogy óvatlanul belemerüljünk a szerzői individualitásba. A morálizáló hangvételű műkritikák tömkelege gyakran a képzelőerő szabadságának, a distancia és elsősorban a tényleges probléma valódi ismeretének hiánya miatt egyfajta magasztos információátadásra szorítkozik.¹ A téma szempontjából tehát kulcsfontosságú egyfajta kritikai distancia felvétele, amely lehetővé teszi, hogy Peter Handke személyét írói alkotótevékeny-

¹ Theodor W. ADORNO, „Zur Krise der Literaturkritik”, in *Noten zur Literatur. Gesammelte Schriften 11* (Frankfurt am Main: Suhrkamp 1974), 641.

ségére és közéleti szerepléseire válasszuk szét, a kettőt pedig következetesen külön kezeljük. Ez a szétválasztás ugyanakkor nem jár együtt a teljes irodalmi mező depolitizálásával, mint ahogy Handke tarthatatlan politikai megnyilvánulásainak mentegetésével sem, már csak azért sem, mert Handke értelmiségiként tudatosan használta népszerűségét politikai-közéleti kérdésekben való állásfoglalásra. Célunk eléréséhez értelemszerűen a tárgyra vonatkozó kérdéseket kell feltennünk (például: Hermetikusan leválaszthatóak-e a handkei életműről a közszereplő Handke politikai nyilatkozatai?). A tételt megfordíthatjuk úgy is, hogy a rosszul feltett kérdések eleve kizárják

Slobodan Milošević ENSZ-fegyőrök kíséretében a hágai Nemzetközi Törvényszék tárgyalótermében 2001. október 30-án. Fotó: MTI/EPA/ANP pool, Ed Ondaarden

az adekvát válaszadás lehetőségét. Ezek közé sorolhatók az olyan kérdések (például: Szabad-e Nobel-díjat adni annak, aki háborús bűnösöket mentetget?), amelyek a diskurzus fókuszát egy morális keretrendszerbe ágyazzák be, eltekintve a tények előzetes, lehetőleg árnyalt felvázolásától, összemosva írói életművet az alkotó közéleti szerepléseivel, gyakran indokolatlanul felnagyítva egyes életrajzi mozzanatok, amelyek azután ennél fogva eltorzítják az alkotó profiljáról felvázolható összképet.

„Aligha vitatná bárki is, hogy Handke mint író ne lenne érdemes az irodalmi Nobel-díjra. Elbeszélései, mindenekelőtt *Vágy nélkül*, *boldogtalan* című műve, a legszebbek és legmélyebb értelműek közé tartoznak, amelyek valaha német nyelven íródtak. Színművei briliánsak, egyes reflexiói és leírásai fantasztikusak. Ha valami »az emberiségnek a legnagyobb javára szolgált«, mint ahogyan Alfred Nobel a Nobel-díj odaítélésének feltételét megfogalmazta, úgy ez kétségtelenül érvényes a handkei életműre. Szerencsére az említett mű bölcsebb szerzőjénél. Közéleti emberként Handke a józan valósággal az esztétika és az »alternatív tények« világát állítja szembe, ami csak álmélgodást, ellenszenvet, legjobb esetben mulatságot

válthat ki. Egyedül irodalmi alakjai és szövegei védekeznek ez ellen”, írja róla Vladimir Vertlib.²

A túlmediatizáltság által felnagyított néhány személyeskedő publicisztikán kívül ez idáig senki nem vitatta el Handke írói nagyságát, amelynek ténye magáért beszél, ezáltal értelmetlen ennek bebizonyítására vállalkozni, míg politikai megnyilvánulásait tarthatatlanságuk folytán nem lehet védelmezni. (Noha egyébként a botránykeltés szándékolatlan, de hasznos mellékkövetkezménye lenne, ha Handke regényeit, feljegyzéseit és naplóját minél többen olvasnák, és nem érnék be néhány véleményformáló, de a figyelmet a művekről a szerző személyiségére terelő, felszín kapargató vezércikk elolvasásával.)

Paul Lendvai kifogásolja *Törékeny Európa* című, 2019-ben megjelent könyvében, hogy Handke Jugoszlávia-nosztalgija nincs kellő mélységben feldolgozva,³ még kevésbé kellő

2 Vladimir VERTLIB, „Das Werk ist klüger als sein Autor”, <https://www.cicero.de/kultur/literaturnobelpreis-peter-handke-srebrenica-serbien-winterliche-reise>. Utolsó hozzáférés itt és a többi internetes forrásnál: 2019.12.08.

3 Paul LENDVAI, *Törékeny Európa*, ford. NÁDORI LÍDIA (Budapest: Noran Libro 2019), 91.

alapossággal közvetítve a médiában, noha ugyanez a vita és tiltakozáshullám Handke újabb kitüntetése(i) ellen már korábban lejátszódott, 2006-ban a Heinrich Heine-díj, illetve 2014-ben az Ibsen-díj odaítélésekor. Hozzá kell tenni, hogy irodalmi munkásságának értékét akkor és azóta sem vonták kétségbe, sőt, Handkét egyenesen az európai irodalom egyik gigászaként tartják számon, de a köztudatban legalább annyira benne van az író apologetikus politikai állásfoglalása a népiértékekért felelőssé tehető Slobodan Milošević mellett, illetve egyoldalúan leegyszerűsítő szerbpartisága a jugoszláv polgárháborúk tekintetében.

A viszontagságos Jugoszlávia-fejezet (gyakran provokatív, sokszor indokolatlanul átgondolatlan, botrányt kiváltó kommentárok, interjúkban hangoztatott nézetek, performatív aktusok – részvétel és ünnepélyes beszéd Milošević temetésén, börtönlátogatás Karadžićnál) Handke életében Jugoszlávia felbomlásával, életművében egy *Abschied des Träumers vom neunten Land (Hetedhétország szétfoslása)*⁴ című publicisztikával vette kezdetét. Handke ebben az írásában sem a szlovén autonóm törekvéseket, sem a horvát állam fennállásának létjogosultságát nem ismeri el, gyászolja a Tito vezette Jugoszlávia felbomlását, a szlovénokat pedig szerződészeccsel vádolja, mert szerinte függetlenedési szándékukkal felülírták azt a jugoszláv egységesszeme teremtette politikai-gazdasági stabilitást, amit szerinte csak egy nyugati, erőszakos beavatkozás kényszeríthetett ki. Nem sokkal később kitört az első jugoszláv háború, ami megmutatta, hogy Handke nem vette kellőképpen számításba a térség lőporos hordóhoz hasonlítható konfliktuspotenciálját. Günter Grass szavaival élve a félig szlovén Handke lelkesedése a soknemzetiségű, pezsgő kulturális életű Jugoszláviáért érthető volt a hatvannyolcas nemzedék akkor még egyértelműen baloldalinak számító írójától – bár, tehetnénk hozzá, eredeti politikai reflexiókat akkor sem igazán tudott felmutatni –, csakhogy az a jugoszláv polgárháború kitörése után Szerbia képtelenül egyoldalú támogatásába csapott át.⁵ A pszichologizálás legegyszerűbb szándéka nélkül kijelenthető, hogy Jugoszlávia szétesése egzisztenciálisan is érintette Handkét, személyes és írói válságot eredményezett nála, ami sajnálatos módon differenciálatlan, agresszív szerbpartiságban nyerte el végleges formáját.⁶ Malte Herwig, az első Handke-biográfia szerzője⁷ ebben az összefüggésben azt állítja, hogy Jugoszlávia szétesésével „Handke belső világa is összeomlással fenyeget”. Hogy Szlovénia kilépett a konföderációból, és a Nyugat felé orientálódott, azzal Handke anyaföldjét elvesztve mintegy „hazátlanná vált”, ugyanis itt tapasztalta meg a semmihez sem fogható otthonosság és egy ehhez kapcsolható hazaélmény jelentőségét, amelyeket a „tárgyszerűség” és a „valóságosság” fogalmaival írt le.⁸ Handke visszatetsző pártosságának és a helyzet összetettségének felvázolásáról való lemondásának újabb stációját – amely a szlovén nemzetállami törekvések elbúcsúztatásánál még hevesebb reakciók kiváltója volt – az 1996-ban megjelent *Gerechtigkeit für Serbien. Eine winterliche Reise zu den Flüssen, Donau, Save, Morawa und*

Drina (Igazságot Szerbiának. Téli utazás a Dunán, a Száván, a Moraván és a Drinán)⁹ című impresszionisztikus útikalauz jelentette. Ebben az írásában Handke nem pusztán a történeti szituációt leegyszerűsítően tesz hitet a szerbek ügye mellett,¹⁰ hanem vitriolos kirohanásokkal illeti a botrányhajhász újságírókat is. A túlhajtott maliciózusság a nemzetközi napilapok denunciaciójára is kiterjed: míg Handke a *Frankfurter Allgemeine Zeitungot* „Európai Központi Szerbfalónak” nevezi, aki „hóhérsztílusban megírt vezércikkeivel” hergeli olvasótáborát a szerbek ellen, addig a *Le Monde*-ot „démagóg lihegőként” tünteti fel, de a *Time*, a *Nouvel Observateur* és a *Spiegel* is megkapja jól megérdemelt jutalmát: Handke szerint „kövér betűkkel hirdetik »a szerbekről«, hogy mindegyik maga a megtestesült Gonosz, miközben »a muszlimok« mind csupa Jó Ember”.¹¹

A Jugoszlávia-affér harmadik epizódja a Koszovó függetlenségéről folyó béketárgyalások megakadásával, a mintegy nyolcszáz ezer koszovói albán üldöztetésével, illetve kivégzésével, valamint az 1999-es NATO-intervencióval vette kezdetét. Handke a NATO-bombázások ellen tiltakozva visszaadta 1973-ban kapott Büchner-díját, kilépett a római katolikus egyházból, majd belépett a szerb ortodox egyházba.¹² Számos provokatív, de leginkább botrányba fulladó kijelentését később megpróbálta kontextusváltással vagy valamilyen más megfogalmazással csillapítani, alkalomadtán teljesen visszavonni, esetenként pedig kétségbe vonta, hogy állított olyasmit, amit szó szerint idéztek tőle. Nehéz például valódi tartalmiságot felismerni abban a nyilatkozatában, amelyben Thomas Mannt, Musilt és Kafkát szemétre valónak nevezte,¹³ míg a NATO-bombázásokat például 1999-ben a *Süddeutsche Zeitung*nak adott interjújában „új Auschwitzhoz” hasonlította, mondván, hogy „[a]kkoriban gázcsapok és tarkónlövés járták; ma számítógépes bérgyilkosok érkeznek, 5000 méter magasságból”.¹⁴ Kijelentései viszont azt a konklúziót vonták maguk után, hogy a szerbek nagyobb mértékben voltak áldozatai az 1992-ben kirobbant boszniai háborúnak, amikor a szerbek kikiáltották a túlnyomórészt szerb többségű Boszniai Szerb Köztársaságot, mint más etnikumok, ami sem számszerűen, sem történelmileg nem igazolható.¹⁵

Előbb idézett megnyilvánulásai inkább tűnnek átgondolatlanságból fakadó téves következtetéseknek vagy – amennyiben szándékoltnak tekinthetők – idiotizmusnak, mintsem egy politikai szakértő ambíciójával érkező író helyzetelemzésének vagy valamiféle adott ügy mellett szóló politikai kampánynak.¹⁶ Jóval súlyosabbak azonban az előbbi példánál Handke a szerb háborús bűnösökkel kapcsolatos performatív aktusai. Malte Herwig Handke-életrajzából tudjuk, hogy az író 1996 decemberében titokban meglátogatta a börtönben a körözés alatt álló, később a hágai Nemzetközi Bíróság által

4 Peter HANDKE, „Hetedhétország szétfoslása”, ford. Kertész Erzsébet, *Magyar Lettre Internationale* 3 (1991): 20–22.

5 „Konsequenz ist keine Kunst”, Interview mit Günter Grass, https://www.zeit.de/2006/25/Interv_Grass_xml.

6 LENDVAI, *Törékeny Európa*, 93.

7 Malte HERWIG, *Meister der Dämmerung*. München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2010.

8 Malte HERWIGET idézi LENDVAI, *Törékeny Európa*, 92.

9 Peter HANDKE, *Gerechtigkeit für Serbien. Eine winterliche Reise zu den Flüssen, Donau, Save, Morawa und Drina*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1996.

10 LENDVAI, *Törékeny Európa*, 95.

11 Uo.

12 Uo., 97–98.

13 „Wer einmal versagt im Schreiben, hat für immer versagt”, André Müller spricht mit Peter Handke, <https://www.zeit.de/1989/10/wer-einmal-versagt-im-schreiben-hat-fuer-immer-versagt>.

14 LENDVAI, *Törékeny Európa*, 98.

15 Timothy GARTON ASH-t idézi LENDVAI, uo., 99.

16 URFI Péter, „Szabad Nobel-díjat adni olyan íróknak, aki háborús bűnösöket menteget?”, <https://444.hu/2019/10/11/szabad-nobel-dij-at-adni-olyan-ironak-aki-haborus-bunosoket-menteget>.

negyven év szabadságvesztésre ítélt háborús bűnöst, Radovan Karadžićot. Barátságuk megerősítésekként szilvapálinkát ittak, Handke a *Téli utazás...* szerb fordítását ajándékozta Karadžićnak, míg ő válogatott költeményeinek dedikált változatával viszonzta a gesztust. 1999 februárjában még javában folytak a tárgyalások Koszovóval, amikor Handke franciaül interjút adott a szerb állami televíziónak, és egy adott ponton azt találta mondani, hogy „[a] szerbek még nagyobb áldozatok, mint a zsidók voltak”¹⁷ (sic!). Amikor erre a német médiában később rákérdeztek, hogy komolyan gondolta-e, maga sem akarta elhinni, hogy ilyet mondott volna, ezért mindjárt írásban korrigálta korábbi állítását.

Abszolút mélyponthoz vezetett Handke politikai szerepvállalásának megítélésében a Miloševićsel való személyes találkozás, illetve később a temetésén mondott beszéd Požarevacban. Handke eleve többször is megkérdőjelezte a hágai törvényszék legitimitását: a „győztesek illegitim jogi eszközének” nevezte,¹⁸ amely „jöttányit sem tesz hozzá az igazság felderítéséhez”. 2004 júniusában Milošević ügyvédei 1630 tanút neveztek meg Milošević védelmében, köztük Handkét is, aki nem volt hajlandó tanúvallomást tenni, ehelyett viszont meglátogatta Miloševićet a börtönben. A látogatást követően megírta *Umwegzeugenbericht zum Prozeß gegen Slobodan Milošević* (Kerülőutas tanúvallomás a Slobodan Milošević elleni perben)¹⁹ című írását, hogy „felkutassa a történetek mélyebb igazságát”. 2006 márciusában Milošević a cellájában szívinfarktus következtében elhunyt. Ezt követően családja felhívta telefonon Handkét, hogy nem akar-e részt venni a temetésen. Handke később azzal indokolta részvételét, hogy felháborodott a nyugati sajtó mocskolódó nyelvén, amely Miloševićről a „Balkán mészárosaként”, „Jugoszlávia sírásójaként” közölt cikkeket. Erről a zurnalizta nyelvezetről Handke azt állította, hogy „meg sem érdemli, hogy nyelvnek nevezzék, vagyis meg kell próbálni más nyelvet találni rá”.²⁰ Handke Herwignek később a gyászszertartásról kulcsélményként számolt be, amely számára kettős értelemben volt állami temetés – Jugoszláviát is akkor temették el. Ezt követően a Comédie Française tiltakozásként levette Handke

színdarabját a műsoráról, illetve az író a heves tiltakozások miatt kénytelen volt lemondani az ötvenezer euróval dotált Heine-díjról is, amelyet Düsseldorf városa ítélte neki oda. Később megkísérelte relativizálni és korrigálni Szerbia mellett tett elfogult nyilatkozatait, valamint a nem szerb áldozatok iránt tanúsított ignoranciáját, amelyek élet szimbolikus nyelvi fordulatokkal kívánta enyhíteni.²¹ 2010-ben jelképes interjút adott a *Süddeutsche Zeitung*nak annak apropóján, hogy nyilvánosságra került 1996-os látogatása Karadžićnál. Ebben azt kifogásolja, ami a szerző politikai vesszőfutását leszámítva önmagában véve helytálló, hogy „gyakran mennyire hamis a bűnösséget firtató kérdés, főleg ha olyan bonyolult dolgokról van szó, mint több nép együttélése”.²²

Gondolkodásának pontos foglalata a 2006-ban a *Neue Zürcher Zeitung* által készített interjú, amelyben Handke többször is felrúgja a liberális konszenzus által kijelölt elváráshorizontot: a beszélgetésben a volt Jugoszláviát „szabad országnak” nevezi,²³ amely a „keleti blokk” államszocializmusaihoz és a Nyugat szabadversenyos kapitalista államaihoz képest valóban mind gazdasági, mind kulturális értelemben önrendelkezőnek, tehát szabadnak volt mondható; Handke szerint éppen a volt Jugoszlávia volt annak letéteményese, ahogyan a történelem menete jobb irányba fejlődhetett volna Európában, ha mindenki ezt a modellt követi, ehelyett ma a „hatalom-, parancs- és moralizálás-Európában” élünk.²⁴ Handke ezenkívül kritikával illette az ún. Soros-demokratákat, vagyis a kívülről szponzorált demokrácia, a kapitalizmus exportjára irányuló hegemoniatörekvések érdekképviseleit. Handke szerint a demokráciára való törekvést a népakarat határozza meg, a demokráciát nem lehet finanszírozni, még kevésbé exportálni. A megvalósítható utópiaként tételezett, némiképp romanticizáló Jugoszlávia-kép, illetve a kelet-közép-európai térségben a kapitalista hegemonia kiépítésében a mai napig serénykedő Soros György kritikája, noha a régió története szempontjából legitim gondolatok, korántsem ellensúlyozzák Handke korábbi, a szerb háborús bűnösöket tisztára mosdató kijelentéseit. De az igazi „kemény dohány”

17 Uo.

18 LENDVAI, *Törékeny Európa*, 100.

19 Peter HANDKE, „Umwegzeugenbericht zum Prozeß gegen Slobodan Milošević”, *Literaturen* 7–8 (2005): 84–103. Különnyomatként megjelent *Die Tablas von Daimiel* címmel a Suhrkampnál.

20 LENDVAI, *Törékeny Európa*, 101.

21 Uo., 102.

22 Uo.

23 „Der lange Abschied von Jugoslawien – Gespräch mit Peter Handke über den Untergang des Vielvölkerstaates und seine umstrittene Parteinahme für Serbien”, <https://www.nzz.ch/feuilleton/der-lange-abschied-von-jugoslawien-gespraech-mit-peter-handke-1.40135>.

24 Uo.

H I R D E T É S

HANGOSÍTÓ

A SZÍNHÁZ FOLYÓIRAT PODCASTJA

Gyerekek a színpadon

Milo Rau *Five Easy Pieces* című előadásából inspirálódva

Vendégek: Kucserka Fanni pszichológus és Vadas Zsófia Tamara táncos, koreográfus

www.szin haz.net

az interjú azon részlete, amikor Handke kijelenti a kommunista politikusból nacionalistává vedlő Miloševićről, hogy regnálása idején az etnikai tisztogatások szinte korlátlan hatalmú vezéralakja a népirtásokról nem tudott, nem tehetett. Ugyanakkor figyelemre méltó Handke fogalomhasználata a jugoszláv háborúval kapcsolatban: a nemrég a svéd SVT tévécsatornán vele készített interjúban a délszláv polgárháborút „testvérgyilkosságként” jellemezte a *neutrálisan hangzó* „népirtás” helyett. A fogalmi csere mély értelmű és átgondolt, hiszen a polgárháború alapvetően testvérgyilkosság, mert egyazon állam polgárai kelnek fel egymás ellen. A „genocídium”, illetve a „népirtás” kifejezései azonban a semlegesség leple alatt ideologikus szóhasználatot tükröznek, hiszen legitimációs bázist biztosítottak a NATO-csapatok Jugoszlávia ellen indított, „humanitárius háborúként” eufemizált légi háborújához mint az intervenció jogához, amelynek kapcsán a bombázások következtében meghalt civil lakosságról csupán „járulékos veszteségként” (collateral damage) tudósított a nyugati média.²⁵

Jelen pillanatban kifejezetten mulatságosnak hat, hogy Handke a Nobel-díjról 2014-ben azt nyilatkozta, hogy el kellene törölni, mert hamis kánon kialakításához vezet.²⁶ Ezt akkor már feltehetően rezignáltnan jelentette ki, mivel már 2006-ban beletörődött abba, hogy nem kaphat Nobel-díjat a Miloševićhez fűződő viszonya miatt.²⁷ A Nobel-díj odaítélését közlő telefonbeszélgetésben azonban viszonylagossá kellett tennie korábbi éles, jóllehet önmagában véve helyénvaló kijelentését: „A világirodalom híve vagyok, nem a nemzetközi irodalomé. A díj kimondottan ellentmondásos ügy és örök

dilemma. De előfordulhat, hogy mégiscsak egy olvasója, sőt talán írója is vagyok annak, amit Goethe világirodalomnak nevezett. Ha tehát a Nobel-bizottság így dönt, nincsenek teljesen téves úton, miszerint a világirodalom mégiscsak jelent valamit.”²⁸ A hivatalos indoklás mellett azért felmerül a kérdés, hogy miért pont most ítélték oda Handkének a Nobel-díjat, amit ha más nem, az életkora tesz indokolttá. Ugyanakkor azt is fontos látnunk, hogy a Handke minden díjazásával kapcsolatosan fellángoló vita nemcsak a személyiséget az életművel összemolni kívánó moralizáló retorikát vonja maga után, hanem azt a felismerést is, hogy maguk a díjak egy, legalábbis a küldetésnyilatkozat szintjén kizárólag szakmai kritériumokat szem előtt tartó bírálóbizottság elismerésének intézményesülései, ugyanakkor politikai állítások is egyben. Mert ha egy olyan politikai előtörténettel bíró szerző, mint Peter Handke, Nobel-díjat kaphat, az bizony egy szakmai grémium hamisítatlan politikai állítása, a megszilárdult elvárásrendszer fellazulásának egyértelmű bizonyítéka. Ez ugyanis azt jelenti, hogy a bizottság tagjai külön kívánták kezelni a szakmaiságot a politikumtól, kiváltképp a szerzői életmű átpolitizálásától, vagyis *irodalmi Nobel-díját Peter Handke nem védhetetlen politikai állásfoglalásaiért, hanem a „perifériát és az emberi tapasztalat specifikusságát kutató, nyelvi zsenialitással”²⁹ megszólaltató irodalmi munkásságáért kapta, aminek a nagyközönség számára az lehet az első számú üzenete, hogy végre Handke irodalmi műveire koncentráljunk, aminek szándékát egyébként az is alátámasztani látszik, hogy a díjátadót megelőző ünnepi beszéden a szerző kizárólagosan irodalmi szövegeket olvasott fel.*

25 PERCZEL István, „Humanitárius háború”, *Eszmélet* 13, 49. sz. (2001): 143.

26 Peter HANDKE, „Literaturnobelpreis abschaffen”, <https://www.sueddeutsche.de/kultur/literatur-handke-literaturnobelpreis-abschaffen-dpa.urn-newsml-dpa-com-20090101-141017-99-03442>.

27 „Questions for Peter Handke. Facing His Critics”, https://www.nytimes.com/2006/07/02/magazine/02wwln_q4.html.

28 „Peter Handke über den Nobelpreis: »Ich bin durch die Wälder geeiert«”, <https://www.derstandard.de/story/2000109745044/peter-handke-ueber-den-nobelpreis-ich-bin-durch-die-waelder-geeiert>.

29 „Nobelpreis an Peter Handke: Die Begründung im Wortlaut”, <https://kurier.at/kultur/nobelpreis-an-peter-handke-die-begrueundung-im-wortlaut/400643381>.

HIRDETÉS

Előfizetés a Színház folyóiratra

Egy évre 6900 forint

Előfizetés módja:

banki utalással K&H Bank

Bankszámlaszám:**10402166-21624669-00000000**

Tulajdonos: Színház Alapítvány

A megjegyzés rovatba kérjük beírni az előfizető nevét és pontos címét, ahova a folyóiratot postázzuk. 2020-ban 10 szám megjelentetését tervezzük.

szinhazalapitvany@gmail.com